

STERWERKEN
Het Rijk is toegankelijk voor iedereen. Het is mogelijk om te komen met een rolstoel, een kinderwagen, een fiets of een hond. Het is mogelijk om te komen met een rolstoel, een kinderwagen, een fiets of een hond. Het is mogelijk om te komen met een rolstoel, een kinderwagen, een fiets of een hond.

RIJKSMUSEUM
amsterdam **THE MUSEUM**
Adults € 10,00
Children € 5,00
Group € 10,00
Daily 9 am - 5 pm
Friday 9 am - 5 pm

De Deventer Buiten-Bergpoort en de Groninger Herepoort in de tuin van het Rijksmuseum

• ERIK BIJZET •

Afb. 1
De Herepoort (met de Deventer Buiten-Bergpoort aan zijn achterkant) vormt de entree naar de Philipsvleugel.

Sinds de Philipsvleugel vanaf december 2003 de honneurs van het Rijksmuseum waarneemt, hebben twee stukken in het bijzonder iets van hun oude functie teruggekregen. Om de opstelling *Rijksmuseum, De Meesterwerken* te zien moeten de bezoekers van het museum eerst een poort passeren die het grindpad tussen de Jan Luijkenstraat en de huidige ingang overspant. De monumentale poort lijkt weliswaar één geheel, maar in werkelijkheid is hij samengesteld uit onderdelen van een tweetal 17de-eeuwse stadspoorten: de sierfronten van de Deventer Buiten-Bergpoort en de Groninger Herepoort (afb. 1).¹ Drommen er nu vele toeristen onderdoor op weg naar de collecties van het Rijksmuseum, bijna vier eeuwen geleden waren het burgers en buitenlui die de steden Groningen en Deventer bezochten. Beide poorten hebben, behalve hun specifieke rol in de respectieve stadsgeschiedenissen, ook een opvallende gemeenschappelijke historie. Toen ze nog op hun oorspronkelijke plaats stonden hebben de poorten bijvoorbeeld een beruchte veroveraar als

'Bommen Berend' (Bernard van Galen, de bisschop van Munster) weerstaan en sinds ze door architect Pierre Cuypers in 1885 in de tuin van het Rijksmuseum tot elkaar werden veroordeeld zijn ze bovendien steeds onderwerp van eenzelfde soort getouwtrek. Er zijn waarschijnlijk geen stukken uit het bezit van het Rijksmuseum die vaker zijn teruggevraagd door de oude eigenaars dan deze twee poorten.

Stadspoorten

Bij de stadspoorten kwamen de straten binnen de stad en de wegen van buiten samen op welgekozen punten in de oude, middeleeuwse stadsomkeringen. Ten tijde van de Tachtigjarige Oorlog werden veel poorten voortdurend verbouwd om ze bestand te houden tegen de veranderende aanvalstechnieken. Vooral door de inspanningen van prins Maurits aan het begin van de 17de eeuw werd de verdediging van veel steden sterk verbeterd: de buiten de muren opgeworpen rondelen werden vervangen door sluitende gordels van bastions en grachten, waardoor een buitenwal ontstond.² De poorten die bij de ver-

Afb. 2
De Buiten-Bergpoort
ingebod in de
stadsomwalling van
Deventer.
Stadsarchief en
Athenaeum-
bibliotheek, Deventer.
Foto M. Bosse.

nieuwde verdedigingswerken werden gebouwd, waren lage, overwelfde, sluitbare doorgangen in de brede aarden wallen (afb. 2). Grote poortgebouwen bleken in het geval van beschietingen namelijk meer gevaar dan nut op te leveren.³ In de meeste gevallen kregen de poorten aan de buitenzijde een uitgebreid sierfront in de trant van antieke triomfbogen; de twee in de tuin van het Rijksmuseum zijn hier goede voorbeelden van.

Ook de verdediging van Deventer onderging toen een modernisering, waardoor de stad door twee bijna concentrische muren met poorten en torens werd omringd. Achttien binnenpoorten en drie buitenpoorten vormden de toegangen.⁴ Na de afronding van de nieuwe vesting kende Deventer twee Bergpoorten: één in de binnen-

muur en één in de buitenmuur. Het buitenfront van de poort die in 1619 als deel van de nieuwe omwalling werd gebouwd, de Buiten-Bergpoort, staat nu in de museumtuin. Hij ontleende zijn naam aan 'de Berg', de noord-oostelijke heuvel waar volgens de overlevering de burcht van de stichter van de stad, Davo, had gestaan.

Het natuurstenen buitenfront van de Deventer poort werd in Amsterdam besteld bij het atelier van 'stadsfabriek' Hendrick de Keyser. Als stadsbouwmeester had De Keyser al verschillende poorten voor Amsterdam gebouwd, met als meest vergelijkbare werk de in 1618 voltooide en in de 19de eeuw geslechte Haarlemmerpoort. Voor Deventer was hij rond 1613 al betrokken geweest bij het ontwerp van de toren van de Lebuinuskkerk. Het

poortfront dat hij zes jaar later voor de stad bedacht, kreeg een basement van geprofileerd natuursteen, die daarboven in lagen afgewisseld met baksteen terugkomt. De profilering van de pilasters die de doorgang flankeren is decoratiever dan die van de buitenste delen van het front, waardoor de nadruk op het midden van het poortgebouw komt te liggen. Bijzonder uitgebreid bewerkt zijn de sluitsteen van de boog en de zwikken, de delen die tussen de boog en de pilasters zijn ingeklemd. In de kroonlijst bevindt zich een fries met een groot reliëf met vaandeldragende soldaten die, omringd door wapentuig, het stadswapen van Deventer vasthouden (afb. 3). Het beeldhouwwerk zal buitenstaanders op de strijdbaarheid van de stad hebben geattendeerd. Het fries bevat verder een tweetal cartouches met de voor zich sprekende opschriften ANNO en 1619.

Tot een vondst van Victor de Stuers in 1910 tastte men bij het Rijksmuseum in het duister over de identiteit van de ontwerper van de Bergpoort. De door De Stuers herontdekte Deventer raadsresolutie van 3 oktober 1619 sprak echter klare taal, zij het in het Saksisch: *Ordonnantie gepassiert op Cem(ener) Peter Scholyr omme ahn Henrick die Keysser Beltt- und Stienhouwer tott Amsterdam, van wegen het wapen der Stadt und 2 Manner und anders in sten gehouwen in die muyre van die vuytteste stadt bergpoorte gesatt vuytt tho kyren die som van 230 G.C. unde 2 pondt groot voor syn huysfr.*⁵ De vroegere biografen

van De Keyser, Jan Six en Elisabeth Neurdenburg, betwijfelden op stilistische gronden toch de toeschrijving van het ontwerp en het beeldhouwwerk aan de Amsterdamse stadsbouwmeester. Zij herkenden nergens de hand van De Keyser en schreven de poort, met de raadsresolutie in het achterhoofd, toe aan een van zijn ateliermedewerkers.⁶ Naast twijfels over de rol van De Keyser was er onduidelijkheid over de twee stenen met wapentuig aan weerszijden van de soldaten. Zowel Six als Neurdenburg stelden dat het reliëf niet intact was of dat bepaalde delen van het reliëf in ieder geval dusdanig waren behakt dat de stenen niet meer op elkaar aansloten. Aanleiding hiervoor was voor hen de abrupte afsnijding van de twee kanonnen en de slechte aansluitingen tussen de verschillende stenen.⁷ Afbeeldingen van de poort *in situ* tonen dat de onvolledigheden in ieder geval niet bij de sloop of herbouw van de poort zijn ontstaan (afb. 4). Misschien heeft het reliëf schade opgelopen gedurende de verdediging van Deventer in 1672. In dat jaar raasde een alliantie van Franse, Engelse, Keulse en Munsterse troepen door de Nederlanden, waarbij de prinsbisschop van Munster, 'Bommen Berend', met zijn leger in korte tijd een aantal gewesten en steden aan de oostelijke kant van de Nederlanden innam. Toen de vijandelijke troepen rond Deventer verschenen en de stad een halve dag hadden beschoten, besloot een meerderheid van het stadsbestuur

Afb. 3
Detail van het fries
van de Buiten-Berg-
poort.

Afb. 4
Front van de Buiten-
Bergpoort *in situ*.
Rijksmuseum,
Amsterdam
(inv.nr. RP-F-17932).

Afb. 5
De kanonnen van
'Bommen Berend' aan
de Groninger muren.
Gegraveerde zilveren
penning ter herden-
king van het beleg
van Groningen, 1672.
Rijksmuseum,
Amsterdam (inv.nr.
NG-VG-1-1086).

Deventer op te geven. De volgende dag
nog trokken de Duitse troepen via de
Buiten-Bergpoort de stad in.⁸

De prins-bisschoppelijke troepen
werden in augustus van hetzelfde jaar
wel verslagen gedurende het beleg van
Groningen (afb. 5). Voor de Groninger
Herepoort speelde zich een aantal van
de belangrijkste momenten van deze
belegering af. De poort, die in 1621
werd voltooid, kent daarom een wat
krijgshaftiger geschiedenis dan zijn
Deventer evenknie. De stad kon alleen
vanuit het zuiden worden ingenomen,
waar zich ook de Herepoort bevond:
de overige gebieden waren onder water
gezet. Door grote standvastigheid
gedurende de Munsterse beschietingen
putten de Groningers de troepen van
de prins-bisschop uit. De vijand werd
definitief verdreven met behulp van
charges vanuit de Herepoort en de
naastliggende poorten tijdens de laatste
schermutselingen.⁹

Het front dat zich in de tuin van het
Rijksmuseum bevindt, werd in 1621 aan
de Herepoort gebouwd, de tijd waarin
Groningen ook zijn verdediging aan-
scherpte en de stad werd uitgebreid.
Dit buitenfront is classicistisch uitge-
voerd in Bentheimer zandsteen en werd
opgebouwd uit grote geprofileerde
blokken. De boog is opgesierd met
enkele stenen met leeuwenkoppen in
reliëf; aan weerszijden steken twee
paar zuilen, waartussen nissen zijn
aangebracht, voor het front uit. De
zuilen ondersteunen een kroonlijst
met een fries met militaire attributen
in reliëf en een cartouche met het
opschrift *A° DONI 1621* in het midden.
De maker is niet bekend; een logische
kandidaat zou de Groninger stadsin-
genieur Garwer Peters zijn. De door-
gang van de poort is 3,5 meter breed
en 5 meter hoog, en kon, evenals de
Deventer Buiten-Bergpoort, slechts
aan één wagen tegelijk doorgang
bieden. Terwijl voor het Groninger
poortfront tegenwoordig het kruispunt
van de Hobbemastraat en de Jan Lui-
kenstraat ligt, leidde er vroeger een
lange jukbrug naar de poort.¹⁰

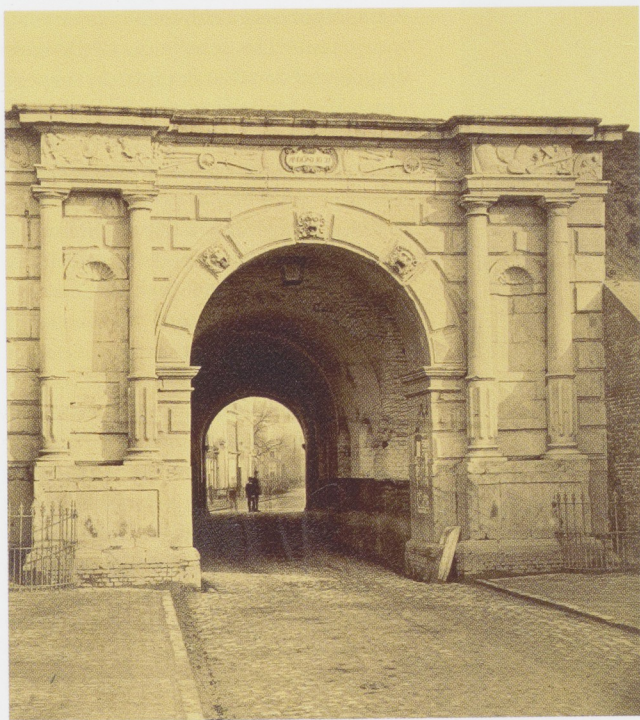

Verplaatsing naar Amsterdam

Met het aannemen van de Vestingwet in 1874 werd het bepaalde steden toegestaan om hun stadswallen af te breken. Aan het militaire verleden van de Buiten-Bergpoort en de Herepoort werd weinig waarde meer gehecht. Beide poorten stonden in hun stad inmiddels bekend als vervallen ondingen die de nieuwe verkeersstromen van en naar de steden ernstig belemmerden.¹¹ De Buiten-Bergpoort werd in 1880 ontmanteld; de beeldhouwde stenen werden aan het Rijk afgestaan en de overige onderdelen zijn door het Rijk van de sloper gekocht. De Herepoort liet zich minder makkelijk slechten. Ondanks vele jaren nijld jegens de poort, omdat deze onder meer de stedelijke handel zou beperken, gingen er in 1876, aan de vooravond van de sloop, toch stemmen op om het monument te behouden (afb. 6). De Commissie van Rijks Adviseurs voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst sprak zich in dat jaar uit over

Afb. 6

De Herepoort *in situ*.
Collectie RHC
Groninger Archieven.
Foto F.J. von Kolkow.

de architectonische waarde van twee Groninger poorten. Vervolgens werd er door deze rijksadviseurs bij de minister een plan ingediend om de façade van de Herepoort te verplaatsen en rug aan rug met de Steentilpoort op te stellen bij het arsenaal van de stad. De kosten en het resultaat van de verplaatsing, waarop de ingenieur die belast was met de ontmanteling wees, leidden niet tot tevredenheid bij de minister; de rijksadviseurs moesten een nieuw plan indienen. Het front van de Herepoort kon volgens de herziene versie op zijn plek blijven staan en het verkeer zou eromheen worden geleid door een verlegging van de Hereweg. Het metselwerk dat bloot kwam te liggen door het verwijderen van de wal kon worden weggewerkt met bomen, heesters en klimop, zodat het geheel een 'schilderachtig aanzien' kreeg. De adviseurs waarschuwden de minister echter voor een negatieve reactie van het Groninger gemeentebestuur op de handhaving van de poort, omdat de inwoners het bouwsel tot dan toe liever kwijt dan rijk waren. Het bestuur bleek toch ontvankelijk voor het idee en het voorstel kon worden beproefd. Met de sloop van het overbodige deel van de poort en de omliggende wallen werd een start gemaakt, maar toen van het beeldhouwde front steen bleek te vallen werden de werkzaamheden stopgezet. Opnieuw werd de locatie een doorn in het oog van de Groningers en een punt van twist tussen de rijksadviseurs en het Groninger gemeentebestuur. Er volgden maanden van adviezen en tegenwerpingen van alle betrokken partijen tot het doorslaggevende rapport van rijksadviseur Pierre Cuypers in 1878 verscheen.¹²

Cuypers berichtte op 11 april 1878 de minister van Binnenlandse Zaken – die geregeld door zowel het Groninger gemeentebestuur als de rijksadviseurs bij het gesteggel rond de Herepoort was betrokken – dat de poort niet binnen Groningen kon worden verplaatst. Ten eerste was de staat van

de stenen die het front vormden zo slecht dat de meeste bewerkte exemplaren bij de afbraak zouden sneuvelen. Ten tweede zou de verplaatsing te veel kosten en tot slot zou het 'eigenaardige karakter' van de poort verloren gaan als deze elders zou worden opgebouwd. De conclusie van Cuypers' advies luidde als volgt: *Ik heb dientengevolge de eer te praeadviseeren de poort nauwkeurig te laten opmeten en teekenen en deze teekeningen bij de photographies te voegen, benevens de fries en de leeuwenkoppen zorgvuldig af te breken en met de overige geprofileerde delen en na de afbraak, gaaf gebleven bouwdeelen te bewaren hetzij in een Stedelijk museum of in de nabijheid van het Rijks museum te Amsterdam.*¹³ Vier dagen later schreef de minister aan de Commissie van Rijks Adviseurs en de minister van Financiën dat de Herepoort moest worden gesloopt en de gebeeldhouwde delen franco voor de wal aan het adres van de architect van de Rijksmuseumgebouwen, dezelfde Pierre Cuypers, moesten worden afgeleverd.¹⁴ Hij ging daarmee geheel voorbij aan de tegenstelling die zich in Cuypers' advies aftekent, namelijk dat hardsteen te fragiel zou zijn om uit verband gehaald te worden en te duur om binnen Groningen te worden verplaatst, maar dat hetzelfde materiaal wel per boot op kosten van het Rijk naar Amsterdam kon worden vervoerd. Bovendien bewijst de monumentale toegang tot het huidige Rijksmuseum dat het front van de Herepoort kennelijk ook gewoon deel uit kon maken van een reconstructie zonder dat het 'eigenaardige karakter' door de verplaatsing naar Amsterdam verloren zou gaan. Met andere woorden, het advies van Cuypers was niet geheel neutraal.

Waarschijnlijk werd met de opbouw van de twee poortfronten in 1885 begonnen toen er funderingen voor een drietal fragmenten werden aanbesteed.¹⁵ De Herepoort en de Buiten-Bergpoort zouden als één geheel deel

gaan uitmaken van Cuypers' *musée lapidaire*. Dit landschap van bouwfragmenten rondom het Rijksmuseum, dat de (bouw)historie van Nederland moest vertellen, werd in de loop der jaren grotendeels in de nieuwe vleugel opgenomen. De nog zichtbare beelden, fragmenten en gevelstenen in de tuin vertellen desondanks nog steeds de geschiedenis van de architectuur waarvan ze ooit deel uitmaakten. Ook de historie van de poortfronten werd niet vergeten, zoals het Rijksmuseum zo'n 40 jaar later zou ervaren.

Verzoeken tot restitutie

1923-1933

Op 24 januari 1923 ontving de toenmalige directeur van het Rijksmuseum, Frederik Schmidt-Degener, een voorzichtig telegram: *Kan ik u morgen donderdag omstreeks half elf een oogenblik spreken. Burgemeester van Deventer van Eysinga.*¹⁶ Het onderhoud vond de volgende dag inderdaad plaats en Van Eysinga vroeg of de Buiten-Bergpoort aan Deventer kon worden geretourneerd. Verrassend genoeg werd dit verzoek gehonoreerd, maar onder één voorwaarde: Deventer moest de kosten dragen van de afbraak en het transport van zowel de eigen poort als de Groninger Herepoort. De burgemeester aarzelde blijkbaar geen moment: daags na het gesprek bracht de firma Hillen & Roosen een offerte uit, die Schmidt-Degener op 13 februari doorstuurde naar Deventer. Kennelijk viel de kostenraming zo hoog uit dat er zes jaar lang niet meer over de Buiten-Bergpoort werd gesproken.

Pas in januari 1929 werd de correspondentie rondom de overdracht van beide poorten aan Deventer en Groningen hervat. Via het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen kwam het Rijksmuseum in intensief contact te staan met twee comités – uit elke stad één – die samen het succesvolste initiatief om de poorten terug te krijgen zouden opzetten. Het bleek een vroeg staaltje van particulier initia-

tief en sponsoring: de 'afdeling Deventer' van de Nederlandsche Aannemersbond en De Centrale Vereeniging tot Bevordering van den Bloei van Groningen sloegen de handen ineen voor de financiering van het totale project. Het standpunt van het Rijksmuseum was helder: *het terugbrengen der poorten zou ik ten zeerste toejuichen mits de onkosten daarvan geheel door de belanghebbenden worden gedragen*, aldus de hoofddirecteur op 30 januari. De Deventer commissie had de zaak goed op orde: al voor aanvang van de correspondentie waren de benodigde fondsen in kas en was er in overleg met de gemeente een passende, nieuwe locatie voor de poort gekozen. In Groningen was men echter minder geestdriftig. De Centrale, onder leiding van de heer J.A. Mulock Houwer, was *weinig kapitaalkrachtig*, al had zij *uitzicht op het gebruik van een fonds*. De leden van De Centrale werden echter, ondanks dat ze uitgebreide kennis hadden van de stand van zaken in Deventer [?], niet op de hoogte gehouden van wat zich in de eigen gemeenteraad afspeelde.¹⁷ Die werkte in Groningen niet half zo actief mee als in het Deventer kamp, waardoor Mulock Houwer zelden echt wist of De Centrale überhaupt vooruitgang boekte. Vervolgens bleef het twee jaar stil rond de poorten; in Deventer wachtte men op het moment dat de Groningers hun aandeel rond zouden hebben.¹⁸

In Amsterdam was op 13 april 1931 de kogel door de kerk. In een schrijven aan de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen liet Schmidt-Degener weten dat er door de afronding van de hoeken van de tuin aan de Hobbemastraat een situatie was ontstaan waarbij het esthetisch noodzakelijk was om de poorten te behouden. Als die verplaatst zouden worden moesten zowel het hek als de indeling van de tuin drastisch worden aangepakt. De minister liet echter weten dat hij deze beslissing niet zonder meer steunde en advies wilde vragen aan

zijn adviseur op het gebied van monumentenzorg. Maar omdat de kwestie door Deventer noch Groningen recent was aangekaart, liet hij de zaak voorlopig rusten.¹⁹ Mulock Houwer van het Groninger comité meldde zich op 5 november 1931 weer bij de directeur, maar zonder veel nieuws ten opzichte van 1929. Hij liet wederom weten dat in Deventer de zaak op orde was, maar dat men nog steeds wachtte op het moment dat Groningen over toereikende fondsen beschikte. Enige vooruitgang zat dit keer wel in het feit dat De Centrale een houten model van de Herepoort had laten bouwen om door Groningen te verplaatsen bij de zoektocht naar een geschikte locatie (afb. 7). Mulock Houwer kreeg echter minder goed nieuws dan enige jaren

Afb. 7

Het houten model van de Herepoort op een beoogde locatie in Groningen. Collectie RHC Groninger Archieven. Foto P.B. Kramer.

daarvoor, namelijk het bericht dat Schmidt-Degener de minister had gevraagd van de verplaatsing van de poort af te zien.²⁰

Het slechte nieuws leek Deventer nog niet te hebben bereikt toen in september 1932 de Nederlandsche Aannemersbond uit de IJsselstad voor het eerst de afgeronde plannen voor het transport en de plaatsing van de Buiten-Bergpoort aan de directie van het Rijksmuseum wilde presenteren en wilde spreken over de restitutie.²¹ Schmidt-Degener antwoordde haastig dat hij het Deventer comité niet te woord kon staan wegens zijn aanstaande jaarlijkse verlof en liet het brengen van het slechte nieuws over aan toenmalig conservator jonkheer D.C. Röell.²² Deze schreef kortweg dat de jaren van fondswerving en planning in Deventer voor niets waren geweest.²³ Na alle eerdere uitwisselingen van beleefdheden is de reactie van de heer Evers van de Aannemersbond aan het adres van het museum de enige brief in tien jaar correspondentie die uitblinkt in directheid:

Weledele Heeren!

Uit uw geeerd schryven d.d. 28 Sept. lezen wij, dat het U spyt, dat U ons moet teleurstellen. Natuurlyk voelen wy hieruit, dat U met ons meeleeft. Wy hadden dan ook gedacht, dat U zich niet zoo gauw zou laten ompraten door den Weledelgeb. Heer Hoofd Directeur, temeer waar U de bouw der Poorten, zooals deze nu bestaat een onding heeft genoemd. En dat nog niet alleen, U heeft zelfs al met ons gesproken over een eventueele tyd, wanneer wy de Poort wilden ophalen. Dat moest dan geschieden voor het a.s. Voorjaar, met het oog op het in orde brengen der tuin.

Daarby komt nog, dat onze 'Bergpoort' een Bouwwerk van één onzer grootste Bouwmeesters thans alleen maar dient, om de achterzyde der Groninger Poort te verbeteren. Indien de Ryksgebouwendienst niet in staat is een oplossing aan de hand te doen voor de achterkant der Heerepoort, kunnen wy U die zelf wel aan de hand doen.

Onze pogingen om de 'Bergpoort' weer naar Deventer te halen, zullen wy dan ook voorloopig niet opgeven, temeer waar deze poort ook uit Historisch oogpunt in Deventer hoort.²⁴

Daarop was het wederom even stil rond de poorten, totdat Mulock Houwer uit Groningen de kwestie opnieuw aankartte en de directeur vroeg de zaak nog eenmaal in behandeling te nemen.²⁵ Opmerkelijk genoeg zegde Schmidt-Degener zijn medewerking opeens toe en verwees naar de minister om een vergunning aan te vragen. Zelf zei hij in conclaaf te gaan met architect Jos Cuypers om een passende oplossing voor de tuin te bedenken: *wellicht zou door een massief van hoog opstaande populieren de architectuur waarnaar zich thans het hek richt te vervangen zijn.*²⁶ De kwestie raakte nu in een stroomversnelling: de Nederlandsche Aannemersbond bood zijn nederige excuses aan voor de brief van 5 oktober, het Rijksmuseum liet aan alle partijen weten zijn volledige medewerking te verlenen en beide comités vroegen een vergunning aan waarover de Rijkscommissie van de Monumentenzorg vervolgens positief rapporteerde.²⁷ Toen de minister Schmidt-Degener om bevestiging vroeg, gaf deze echter opeens weer een heel ander signaal af. Het verdwijnen van de poorten als essentieel element van de decoratieve inrichting van de tuin vormde toch een bezwaar en een geheel nieuw standpunt werd ingenomen rond de grote artistieke waarde die het werk van Hendrick de Keyser zou hebben. Schmidt-Degener vroeg de minister om zijn mening in de overweging mee te nemen en ook om Jos Cuypers, die inmiddels het ambt van zijn vader bekleedde, om advies te vragen.²⁸ Dit was voorlopig de laatste brief in de bewaard gebleven correspondentie over de poorten. Begin 1933 kwam een einde aan het tien jaar durende pleidooi van de 'afdeeling Deventer' van de Nederlandsche Aannemersbond en De Centrale Vereeniging tot Bevorde-

Donderdag 12 februari 1970

C. VAN LAAR: „BERGPPOORT TERUG NAAR DEVENTER”

Vijftien mille voor Bergpoort was 47 jaar „ondergedoken”

*Inmiddels
toegenomen
tot ruim
30 mille*

★ C. van Laar: „Eeuwige strijd”.

(Van een onzer verslaggeefsters)

DEVENTER. — In de jaren 1922-1923 hield de Deventer Bergpoortcommissie, bestaande uit een vijftal aannemers, een collecte voor de restauratie van de Bergpoort. Het doel van de commissie was de Bergpoort, die in de tuin van het Rijksmuseum in Amsterdam staat, terug te halen naar Deventer. De collecte leverde ongeveer 15.000 gulden op.

Toen bleek dat het een onmogelijke opdracht was, heeft het gemeentebestuur in overleg met de commissie besloten het kapitaal te besteden aan de restauratie van de kapel van de Ceillakloosterkerk aan de Pontsteeg. Wethouder H. Timmer dacht — en met hem vele Deventenaren — dat het Bergpoortfonds inderdaad voor dit doel is gebruikt. De heer H. J. Schinkel, gemeentebambenaar, die is belast met de administratie van de fondsen, verzekerde ons echter dat het Bergpoortfonds nog steeds bestaat en dat het kapitaal inmiddels is toegenomen tot 31.000 gulden.

„Ik zal mijn ogen niet eerder sluiten voordat de Bergpoort in Deventer terug is. Ik vecht er nu al meer dan 40 jaar voor. Die poort hoort hier in Deventer en niet in Amsterdam.” Deze krachtige woorden zijn van de 81-jarige C.B.J. van Laar, de enige overlevende van de Bergpoortcommissie. Hij voelt zich verantwoordelijk voor het doel dat zij zich veertig jaar geleden al voor ogen hebben gesteld: de Bergpoort terug te zetten op zijn oorspronkelijke plaats.

Na de ontmanteling van Deventer is de Bergpoort in 1880 door de gemeente aan het rijk afgestaan en kreeg een plaatsje in de tuin van het Rijksmuseum naast de Herenpoort van Groningen. Akties om de Bergpoort terug te halen naar Deventer werden gesmoord met de mededeling dat de Bergpoort tegen de Herenpoort aanleunde en dat de afbraak van de ene poort impliceerde dat de andere poort ook teruggenomen moest worden. De Deventer Bergpoortcommissie werkte nu samen met de Herenpoortcommissie van Groningen. Zien laatste onderzoek (1959) heeft uitgeezen dat de Herenpoort in een dusdanige conditie verkeerde, dat een vervoer naar Groningen ten volledige afbraak zou betekenen. De He-

renpoort staat echter volkomen los van de Bergpoort in de tuin van het Rijksmuseum.

Geen kans

De pers-chef van het Rijksmuseum, de heer C. Sipkes, gaf Deventer echter geen enkele kans de poort terug te zetten op de oorspronkelijke plaats. „De Bergpoort is in een redelijke goeie staat. Op het ogenblik wordt hij gerestaureerd. Bovendien zal het vervoeren ongeveer anderhalve ton gaan kosten.” aldus de heer Sipkes. Het hoofd van de afdeling Beeldhouwkunde en Kunstnijverheid van het Rijksmuseum, de heer A. L. den Blauwen, zei onder meer over de poorten in de tuin van het museum: „Ik heb nooit veel belangstelling gehad voor die vervelende poorten. Iedere stad die zijn poort terug wil hebben, kan het voor elkaar krijgen, mits er voldoende geld is. In de loop der jaren hebben wij vele verzoeken gehad. Meestal bleef het bij een verzoek, omdat er geen geld was de poort te vervoeren en te restaureren.” In de loop der jaren heeft het Rijksmuseum weinig gedaan aan de bouwfragmenten. Bij de betreffende afdelingen van het museum zijn geen gegevens

★ Gezicht van de Buiten-Bergpoort op het Bergschild.

bekend omtrent de historie van de poorten. De heer C. B. J. van Laar vond de carnavalsgrap van het comité Stedelijk Carnaval nog niet zo gek. „Als ik een jonkvont was zette ik mijn schouders er heel wat steviger onder. Op de een of andere manier moet met het zijk toch een compromis gesloten kunnen worden, dat wij in ieder geval die poort terug krijgen.” „Er is in Groningen een zekere vermoedheid ontstaan rond de Herenpoort.

Men gelooft het nu wel, bevinden hebben wij geen stadsmuur, waar we hem tegenaan kunnen zetten.” aldus de heer mr. G. Overdiep uit Groningen, die zich hiermee besighoudt. De heer Van Laar tenslotte: „De Bergpoort zou op de oude plaats terug moeten komen: in de Kazernesstraat. De poort heeft een doorgang van vier meter dus dat zou dan een richtingsverkeer betekenen.”

ring van den Bloei van Groningen. Mogelijk heeft de minister vermoeid een einde gemaakt aan de zaak. Het is echter ook verleidelijk om het advies dat Cuypers later uitbracht als doorslaggevend aan te merken.

De rol van het museum is op zijn minst grillig te noemen. Het is opvallend hoe besluiteloos de directeur van het Rijksmuseum zich gedurende de jaren 1923-1933 toonde in de zaak rond de poorten. Daarnaast moet worden opgemerkt dat het gezamenlijke initia-

tief van de commissies was gestoeld op erg slechte afspraken: ondanks de trouwe correspondentie van Mulock Houwer wist hij gedurende al die jaren geen enkele vooruitgang te melden in het initiatief waarvan ook Deventer afhankelijk was.

De naoorlogse periode

Na 1933 zijn twee decennia lang geen nieuwe initiatieven ontplooid om de poorten terug te vragen. Het naoorlogse elan en de economische bloei

Afb. 8
De Buiten-Bergpoort in de regionale pers. Deventer Dagblad, 12-02-1970. Stadsarchief en Athenaeumbibliotheek, Deventer.

leidden in de jaren '50 echter tot een golf van verzoeken van gemeenteraden, comités en winkeliers om restitutie van allerlei stukken uit de tuin van het Rijksmuseum, mogelijk gevoed door nostalgie, ter compensatie van de (moderne) wederopbouw van het land. Meestal betrof het slecht geïnformeerde personen, die in de veronderstelling verkeerden dat de stukken zich in opslag bevonden en zo konden worden afgehaald.²⁹ Naar de Herepoort en de Buiten-Bergpoort werd ook weer geregeld gevraagd, maar even kregen ze concurrentie van twee andere rugge- lings in de tuin opgestelde poorten, de Haagse Stadhouderspoort en de poort van het Duitse Huis uit Utrecht. Dat duo doorliep in 1954-1955 een soortge- lijk traject als de Deventer en Gronin- ger poorten in de periode 1923-1933. Het Rijksmuseum ging aanvankelijk akkoord, maar ook hier liep de com- municatie stuk, omdat beide poorten tegelijkertijd naar twee verschillende plaatsen moesten worden overge- bracht en daarvoor van meerdere par- tijen toestemming nodig was.³⁰

De strijd om de poortfronten werd vanaf de jaren '60 veel in de pers behandeld. Bijna jaarlijks verscheen er wel een krantenartikel waarin de kwestie van de Herepoort of de Bui- ten-Bergpoort werd opgerakeld, met aandacht voor de motieven van de

actievoerders en de tegenargumenten van de voorlichters en conservatoren van het museum. Zo dook in februari 1970 het geld op dat in de jaren '30 was verzameld om de terugkeer van de Buiten-Bergpoort naar Deventer te financieren. Het was aanleiding voor nieuwe acties onder de burgerij, een uitgebreid interview met het laatste overgebleven lid van de Nederlandsche Aannemersbond en reacties van pers- chef Sipkes en afdelingsdirecteur Den Blaauwen van het museum (afb. 8). Dit incident liep, zoals gebruikelijk zou worden in de volgende jaren, met een sisser af.³¹

De meest originele pogingen om de poorten terug te krijgen bleven jam- mer genoeg doorgaans buiten de pers, zoals die van de Actiegroep Herepoort van de Groninger John F. Kennedy- school. Op 1 mei 1979 kwam er bij de gemeente Amsterdam van elke leerling uit het 'Apachedorp' een brief binnen. De redenen bleken even uiteenlopend als overtuigend: (...) *onze meester zei dat de Herepoort in Amsterdam staat en dat we hem niet meer terugkrijgen omdat ze hem heel vroeger aan Amster- dam hebben verkocht voor f 1,-. Daarom hebben we besloten om een actie te voe- ren en hier is onze brief.* Ingrid Corne- lissen wilde gewoon de poort graag terug: *Mijne Heren. Geacht college. We willen heel graag de here poort terug. Omdat we over Groningen een projekt hebben. En we wauden graag dus de here poort terug hebben. Ik wil ook weten waarvoor de poort voor een gul- den is verkocht. Hoogechten (...) Wil- lie Nijboer gooide het over een andere boeg: Omdat wij het niet leuk vinden dat de herepoort in Amsterdam staat schrijven wij nou. En omdat de here- poort nog het enige ouwe ding is wat Groningen had. Ik vind het wel raar want de Herepoort is door Groningen gebouwd en Amsterdam heeft de here- poort en dat hoord niet zo (...) Het Rijksmuseum antwoordde driekwart jaar later dat de Herepoort vastzat aan de Buiten-Bergpoort en inmiddels een*

Afb. 9
De Buiten-Bergpoort
in de tuin van het
Rijksmuseum

belangrijk onderdeel van de museum-tuin was geworden.³²

De poorten in de tuin van het Rijksmuseum blijven ook nu nog de actualiteit halen. Net als in de voorgaande decennia duikt vooral de Buiten-Bergpoort met enige regelmaat op in de Oost-Nederlandse dagbladen. Met name de Vrienden van de Bergpoort komen geregeld in de publiciteit; zo pleitten ze meermaals voor sloop van de replica die in 1990 aan de Emmastraat is verrezen en voor de bouw van een nieuwe kopie op ware grootte, en ook ondernemen ze nog steeds acties om de bouwfragmenten uit het Rijksmuseum terug te krijgen. De stichting manifesteert zich inmiddels ook op internet voor de teruggave van de Buiten-Bergpoort.³³ Groningen kon uiteraard niet achterblijven. Begin 2006 vroeg burgemeester Jacques Wallage nog om de Herepoort in het kader van de hernieuwde interesse voor de geschiedenis van Groningen. Ook de recent verenigde belangenbehartigers van de Groninger poort, de Vrienden van de Herepoort, zijn tegenwoordig online.³⁴

De kansen voor teruggave lijken echter verder weg dan ooit. De poorten zouden in Deventer of Groningen geen deel meer uit kunnen maken van de stadsommuring en dus nooit meer de context kunnen krijgen die aan hun functie herinnert. Vrij opgesteld zouden de poorten in hun oude stad dezelfde, of misschien wel minder, symbolische waarde hebben als ze nu als onderdeel van de nationale schatkamer genieten. Bovendien zijn de poorten inmiddels een onlosmakelijk onderdeel geworden van de museumtuin, die in het kader van de huidige verbouwing van het Rijksmuseum ook een grondige renovatie in de geest van Cuypers zal ondergaan (afb. 9). Daarmee lijken Deventer en Groningen na het getouwtrek van al die jaren dit keer definitief aan het kortste eind te trekken.

NOTEN

- 1 Inv.nrs. BK-NM-8647 en BK-NM-8640.
- 2 B.H. Slicher van Bath en G.D. van der Heide e.a., *Geschiedenis van Overijssel*, Deventer 1970, p. 307.
- 3 H. Brugmans en C.H. Peters, *Oud-Nederlandsche steden in haar ontstaan, groei en ontwikkeling*, Leiden 1909-1911, pp. 102-104.
- 4 J.M. Fuchs en W.J. Simons, *Shell-journaal van Nederlandse stadspoorten*, Rotterdam 1978, p. 69.
- 5 Geciteerd in E. Neurdenburg, *Hendrick de Keyser. Beeldhouwer en bouwmeester van Amsterdam*, Amsterdam 1930, p. 112.
- 6 E. Neurdenburg, *op.cit.* (noot 5), p. 112. Neurdenburg presenteert hier eveneens de visie die dr. Jan Six gaf in een brief aan Victor de Stuers.
- 7 *Ibidem.*
- 8 J. van Vloten, *Vijftal lezingen over de wording en ontwikkeling der stad en gemeente Deventer*, Zutphen 1866, pp. 117-121.
- 9 E. Meeter, *Geschiedenis van het beleg van Groningen in 1672*, Groningen 1839, pp. 68-69.
- 10 A.T. Schuitema-Meijer, 'De Herepoort onder de hamer', *Groninger Volksalmanak* 1965/66, pp. 42-43.
- 11 Schuitema-Meijer, *op.cit.* (noot 10), pp. 41-42.
- 12 Samenvatting van Schuitema-Meijer, *op.cit.* (noot 10), pp. 45-69.
- 13 Brief Rijks Adviseurs voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst, d.d. 11-04-1878, aan de minister voor Binnenlandse Zaken (Noord-Hollands Archief, Haarlem, Archief Rijksmuseum en zijn voorgangers 1807-1945, omslag 1549). H.W. van Os gaf zijn lezing van deze correspondentie in 'Een vestingpoort als ereboog', *Bibliotheek, wetenschap en cultuur. Opstellen aangeboden aan mr. W.R.H. Koops bij zijn afscheid als bibliothecaris der Rijksuniversiteit te Groningen*, Groningen 1990, pp. 509-518.
- 14 Brief Minister van Binnenlandse Zaken, d.d. 15-04-1878, aan Minister van Financiën en brief Minister van Binnenlandse Zaken, d.d. 15-04-1878, aan Rijks Adviseurs voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst (Noord-Hollands Archief, Haarlem, Archief Rijksmuseum en zijn voorgangers 1807-1945, omslag 1549).
- 15 A.J.C. van Leeuwen, *De maakbaarheid van het verleden. P.J.H. Cuypers als restauratie-architect*, Zwolle / Zeist 1995, p. 121.
- 16 Alle aangehaalde brieven uit de tijd 1923-1933 zijn te vinden in het Noord-Hollands Archief, Haarlem, Archief Rijksmuseum en zijn voorgangers 1807-1945, omslag 2434.
- 17 Brieven Dhr. Mulock Houwer, d.d. 6 en 30-04-1929, aan Hoofddirecteur RM.
- 18 Brief Dhr. Houwer, d.d. 03-11-1931, aan Hoofddirecteur RM.
- 19 Brief Minister van OKW, d.d. 12-05-1931, aan Hoofddirecteur RM.
- 20 Brief Hoofddirecteur RM, d.d. 11-05-1931, aan

- Dhr. Mulock Houwer.
- 21 Brief Dhr. Evers, d.d. 16-09-1932, aan Hoofddirecteur RM.
 - 22 Brief Hoofddirecteur RM, d.d. 19-09-1932, aan Dhr. Evers.
 - 23 Brief Dhr. Röell, d.d. 28-09-1932, aan Dhr. Evers.
 - 24 Brief Dhr. Evers, d.d. 05-10-1932, aan Dhr. Röell.
 - 25 Brief Dhr. Mulock Houwer, d.d. dec-1932, aan Hoofddirecteur RM.
 - 26 Brief Hoofddirecteur RM, d.d. 10-01-1933, aan B&W Deventer.
 - 27 Zie correspondentie tussen 03-12-1932 tot 13-03-1933.
 - 28 Briefwisseling d.d. 23 en 28-03-1933 tussen Minister OKW en Hoofddirecteur RM.
 - 29 Soms hadden de aanvragers wel succes. Zo ging het poortje van het directiegebouw der Scheepstimmerwerf 'Vooruit' te Enkhuizen, dat zich tegen de muur van de Drucker-uitbouw bevond, in 1955 naar het Zuiderzeemuseum. In 1978 werd een 17de-eeuwse waterpomp die lange tijd in de buurt van de directeursvilla stond, getourneerd aan de gemeente Vianen en daar opgesteld op het Valkenplein. Dat gebeurde echter niet zonder slag of stoot, want het verzoek dateerde al uit 1949. Het Rijksmuseum retourneerde ook de laatste jaren met enige regelmaat stukken. Eind 1994 nog werd de Neptunus-pomp uit Zaltbommel definitief aan die gemeente overgedragen, zodat het stuk daar weer in zijn originele context terecht kwam. Gevelstenen uit de collectie worden eveneens af en toe afgestaan als ze weer deel uit kunnen maken van gerestaureerde gevels. Momenteel worden in Alkmaar de houten gewelven van de Grote Sint-Laurenskerk gerestaureerd. Dit is mede mogelijk vanwege de teruggave van de in het Rijksmuseum bewaard gebleven originele houten gewelven uit het noordelijk transept. Zie o.a. inv.nrs. BK-B-85 en BK-B-114, en BK-NM-TN-201; notulen d.d. 15-12-1977, Gemeentewerken Vianen uit Archief RM Doos 61 (A6) *Park en Bouwfragmenten aldaar opgesteld/ Onderhoud van tuinen*.
 - 30 Correspondentie tussen Minister van OKW, Hoofddirecteur RM, Dienst voor Schone Kunsten der Gemeente 's-Gravenhage en het Rijksbureau voor de Monumentenzorg d.d. 04-08-1954 tot 23-02-1955 uit Archief RM, doos 61 (A6).
 - 31 'Vijftien mille voor Bergpoort was 47 jaar ondergedoken', *Deventer Dagblad*, 12-02-1970.
 - 32 Brieven d.d. 01-05-1979 tot 27-02-1980 uit Archief RM, doos 61 (A6).
 - 33 Zie www.bergpoort.nl.
 - 34 F. de Bruin, 'Groningen kan naar Herepoort fluiten', *Het Parool*, 16-01-06; zie ook www.herepoort.nl.

